

ULUSLARARASI İNSAN HAKLARI DÜZENLEMELERİ VE EĞİTİM: EĞİTİME HAK TEMELLİ BİR BAKIŞ

Nezir AKYEŞİLMEN*

Özet

Uluslararası insan hakları belgeleri, eğitimde ayrımcılığı ve dışlamayı yasaklar; kapsayıcı, çoğulcu, eleştirel, katılımcı ve insan kişiliğinin tam gelişmesi için bir ortamın oluşturulmasını desteklemektedir. Uluslararası insan hakları düzenlemelerine taraf olan ülkeler, uluslararası insan hakları hukukuna göre, bu belgelerde tanımlanan evrensel, bilimsel ve insan odaklı eğitim modelini uygulamakla yükümlüdürler. Bu belgelerin başında gelen Evrensel İnsan Hakları Bildirgesinin (EİHB) 26. Maddesinde ifade edildiği gibi "Eğitim, insan kişiliğinin tam geliştirilmesine, insan haklarına ve temel özgürlüklere saygıyı güçlendirmeye yönelik olmalıdır." Aynı şekilde, Avrupa Konseyi Demokratik Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi Şartı (2010) da, Konsey'in temel amacı olan insan hakları, demokrasi ve hukukun üstünlüğünü geliştirmede eğitimin merkezi bir rol oynadığını ifade etmektedir. Bir eğitim sisteminin insan hakları ve demokratik normlarla uyumlu olup olmadığını ölçmek için katılımcılık, hesap verebilirlik, ayrımcılığın yasak olması, yetkilendirme ve insan hakları ile ilişkilendirme gibi bileşenlerden oluşan PANEL Analizi kullanılmaktadır. Bir eğitim sistemi katılımcılık, hesap verebilirlik, ayrımcılığın yasak olmaması, güçlendirme ve insan hakları normlarını içeriyorsa, hak-temelli bir sistem olduğu söylenebilir.

Anahtar Sözcükler: Eğitim, insan hakları, demokrasi, katılımcılık, kapsayıcılık ve ayrımcılığın yasak olması

Giriş

Kapsayıcı, çoğulcu ve farklılıklara saygı duyan, toplumsal ve siyasal hayatta etkin katılımcılık sağlayabilen, demokratik ve müreffeh bir toplumu amaçlayan bir eğitim, temel hak ve özgürlüklerini bilen ve bunları içselleştiren, başkalarının da hakkını en az kendi hakları kadar kutsal sayan kişilerin varlığı ile mümkündür. Etkin katılımcı vatandaşlar ve özgürlüklerini bilen nesillerin yetiştirilmesi için hak-temelli bir eğitim önemli bir araç olabilir. Avrupa İnsan Hakları Eğitim Sistemleri raporuna göre, hak-temelli bir eğitim eşitlik, katılımcılık ve kapsayıcılığın yanında uyumsuzlukları engellemeyi ve çözmeyi sağlar. Kısacası Hak-temelli eğitim, herkesin haklarının saygı duyulduğu, korunduğu ve sağlandığı bir toplumu inşa etmenin en etkin aracı olarak kabul edilir (OSCE, Council of Europe, UNHCHR ve UNESCO, 2008,7).

Uluslararası insan hakları belgeleri, eğitimde ayrımcılığı ve dışlamayı yasaklar; kapsayıcı, çoğulcu, katılımcı ve insan kişiliğinin tam gelişmesi için bir ortamın oluşturulmasını desteklemektedir. Uluslararası insan hakları düzenlemelerine taraf olan ülkeler, uluslararası insan hakları hukukuna göre, bu belgelerde tanımla-

* Yrd. Doç. Dr.; Uluslararası İlişkiler Bölümü, Selçuk Üniversitesi, Konya

nan evrensel, bilimsel ve insan odaklı eğitim modelini uygulamakla yükümlüdürler. Bu belgelerin başında gelen Evrensel İnsan Hakları Bildirgesinin (EİHB) 26. Maddesinde ifade edildiği gibi “Eğitim, insan kişiliğinin tam geliştirilmesine, insan haklarına ve temel özgürlüklere saygıyı güçlendirmeye yönelik olmalıdır.” Aynı şekilde, Avrupa Konseyi Demokratik Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi Şartı (2010) da, Konsey’in temel amacı olan insan hakları, demokrasi ve hukukun üstünlüğünü geliştirmede eğitimin merkezi bir rol oynadığını ifade etmektedir.

Dünyada kimisi ayrımcı kimisi ise kapsayıcı olan ve birbirinden farklı özellikler taşıyan bir dizi eğitim sistemi var. Doğal olarak bir kısmı uluslararası insan haklarında tarif edilen özellikleri taşıırken, bir kısmı hak ihlallerini de içerebilmektedir. Bir eğitim sisteminin hak temelli olup olmamasını ölçmek ve değerlendirmenin farklı farklı yöntemleri vardır. Katılımcılık, hesap verebilirlik, ayrımcılığın yasak olması, güçlendirme ve insan hakları ile ilişkilendirme gibi bileşenlerden oluşan PANEL Analizi, bir eğitimi ölçme ve değerlendirmede hak-temelli unsurları içermektedir.

Bu çalışmanın ilk bölümü bir insan hakkı olarak eğitimve niteliğini vurguladıktan sonra, ülkelerin uluslararası insan hakları hukukuna göre hak-temelli bir eğitim yükümlülüğü üzerinde durmaktadır. İkinci bölümde ise PANEL Analizi ışığında hak-temelli bir eğitim modelinin çerçevesi çizilmektedir.

Bir İnsan Hakkı Olarak Eğitim Hakkı

Evrensel İnsan Hakları Beyanname (EİHB,1948, Madde 26) başta olmak üzere BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Anlaşması (1996, Madde 13-14), BM Çocuk Hakları Anlaşması, 1989, 28-29), Eğitimde Ayrımcılıkla Mücadele Sözleşmesi, Avrupa Temel Hak ve Özgürlükler Sözleşmesi (1 Nolu Ek protokol, 1952, 2) ile başlıca tüm insan hakları belgeleri eğitimi bir insan hakkı olarak tanımlamaktadır.

1948 yılından günümüze Birleşmiş Milletler (BM) gibi küresel düzeyde ya da Avrupa Konseyi, Afrika Birliği ve diğer bölgesel örgütler gibi bölgesel düzeyde hazırlanan tüm uluslararası insan hakları düzenlemelerinin ilham kaynağı olan EİHB, eğitim hakkı ve eğitimin amaçlarını da evrensel ve insan odaklı bir anlayışla tasarlamıştır. Yukarıda da vurgulandığı gibi, EİHB’nin 26. Maddesi eğitimi temel bir insan hakkı olarak tanımladıktan sonra eğitimin içeriği ve amaçlarını da şöyle ifade etmektedir: “Eğitim insan kişiliğini tam geliştirmeye ve insan haklarıyla temel özgürlüklere saygıyı güçlendirmeye yönelik olmalıdır. Eğitim, bütün uluslar, ırklar ve dinsel topluluklar arasında anlayış, hoşgörü ve dostluğu özendirme ve Birleşmiş Milletlerin barışı koruma yolundaki çalışmalarını geliştirmelidir.”

EİHB gibi diğer bütün evrensel ve bölgesel insan hakları düzenlemeleri de eşitlik, adalet ve hürriyet gibi insanlık onurunun korunmasını amaçlayan değerlerin yaygınlaşması, geliştirilmesi ve dünya barışının korunmasında önemli bir araç olarak gördükleri eğitim hakkı ve eğitim faaliyetlerinin düzenlenmesi ile ilgili hükümler içermektedir. Genel hatlarıyla bu belgelerde eğitimin evrensel, bilimsel, katılımcı, çoğulcu, şeffaf, ayrımcılığı yasaklayan, güçlendiren, kapsayıcı ve kucaklayıcı gibi nitelikleri vurgulanmakta ve eğitimde aşağıdaki hususlara dikkat edilmesi gerektiği belirtilmektedir:

- a. Evrensel insan hakları standartları ve ilkeleri konusunda farkındalık, kavrayış ve kabulün yanı sıra, insan hakları ve temel özgürlüklerin korunması için uluslararası, bölgesel ve ulusal düzeylerde güvenceyi geliştirmek;*
- b. Herkesin, başkalarının hakları bağlamında kendi hak ve sorumluluklarının farkında olduğu evrensel bir insan hakları kültürü yaratmak, bireyin özgür, barışçıl, çoğulcu ve kapsayıcı toplumun sorumluluk sahibi bir mensubu olarak gelişimini desteklemek;*
- c. Tüm insan haklarının etkili bir şekilde hayata geçirilmesini gözetmek ve hoşgörüyü, ayrımcılığın olmamasını ve eşitliği teşvik etmek;*
- d. Nitelikli insan hakları eğitim ve öğretimine erişimde hiçbir ayrımcılık olmaksızın herkes için eşit fırsatlar sağlamak;*
- e. İnsan hakları ihlal ve sui istimallerinin önlenmesine; ayrımcılık, ırkçılık, basmakalıp önyargılar (stereotyping) ve nefret kışkırtıcılığının her biçimi ile ve bunların temelinde yatan zararlı tutum ve önyargılar ile mücadele ederek bunların ortadan kaldırılmasına katkıda bulunmak. (BM İnsan Hakları Eğitimi ve Öğretimi Bildirgesi,2911, 4).*

Aynı şekilde Çocuk Hakları Sözleşmesi de eğitimin amaç ve ilkelerini sayarken evrensel, kapsayıcı, insani ve ahlaki boyutuna vurgu yapmaktadır. Taraf Devletler çocuk eğitiminin aşağıdaki amaçlara yönelik olmasını kabul ederler;

- a. Çocuğun kişiliğinin, yeteneklerinin, zihinsel ve bedensel yeteneklerinin mümkün olduğunca geliştirilmesi;*
- b. İnsan haklarına ve temel özgürlüklere, Birleşmiş Milletler Antlaşmasında benimsenen ilkelere saygısının geliştirilmesi;*
- c. Çocuğun ana-babasına, kültürel kimliğine, dil ve değerlerine, çocuğun yaşadığı veya geldiği menşe ülkenin ulusal değerlerine ve kendisinininkinden farklı uygarlıklara saygısının geliştirilmesi;*
- d. Çocuğun anlayışı, barış, hoşgörü, cinsler arası eşitlik ve ister etnik, ister ulusal, ister dini gruplardan, isterse yerli halktan olsun, tüm insanlar arasında dostluk ruhuyla, özgür bir toplumda, yaşantıyı, sorumlulukla üstlenecek şekilde hazırlanması;*
- e. Doğal çevreye saygının geliştirilmesi. (Çocuk Hakları Sözleşmesi, 1989, 29).*

Bu iki anlaşmada vurgulanan düşünceyi pekiştiren diğer bir nokta ise, Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'nin 13. Maddesidir. Madde, eğitimin toplumlarda demokratik katılımı, hoşgörü ve dostluğu pekiştireceğine işaret ederek "Devletler, ayrıca, eğitimin, herkesin özgür bir topluma etkin bir şekilde katılımını sağlayacağı, tüm uluslar ve tüm ırksal, etnik ve dinsel gruplar arasında anlayış, hoşgörü ve dostluğu geliştireceği ve Birleşmiş Milletler'in barışın korunmasına yönelik faaliyetlerini güçlendireceği hususlarında mutabıktırlar." (Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi, 1966, 13).

Bu çerçevede eğitim hakkı ve eğitim ile ilgili düzenlemeleri içeren uluslararası bazı insan hakları antlaşmaları/sözleşmeleri şunlardır:

- BM Sivil ve Siyasal Haklar Sözleşmesi (1966); *Onay Kanunu 21.07.2003, 25175 Sayılı Resmi gazete.*
- BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi (1966); *Onay Kanunu 11.08.2003, 25196 Sayılı Resmi gazete.*
- BM Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Tasfiye Edilmesine Dair Sözleşme (1979); *Onay Kanunu 18.09.2002, 24880 Sayılı Resmi gazete.*
- BM Çocuk Haklarına Dair Sözleşme (1989); *Onay Kanunu 11.12.1994, 22138 Sayılı Resmi gazete.*
- BM İşkenceye ve Diğer Zalimane, İnsanlık dışı veya Onur Kırıcı Muamele veya Cezaya karşı Sözleşme (1984) –*Onay Kanunu 29.04.1988, 19799 Sayılı Resmi Gazete;*
- BM Her Türlü Irk Ayrımcılığın Tasfiye Edilmesine Dair Uluslararası Sözleşme (1965); *Onay Kanunu 16.06.2002, 24787 Sayılı Resmi gazete.*
- Mültecilerin Statüsüne İlişkin Sözleşme ve buna ilişkin Protokol (1951 ve 1967); *Onay Kanunu 05.09.1961, 10898 Sayılı Resmi gazete.*
- Temel Hak ve Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi (1950); *Onay Kanunu 18.05.1954, 8662 Sayılı Resmi gazete*
- Avrupa Sosyal Tüzüğü (1961); *Onay Kanunu 09.04.2007, 26488 Sayılı Resmi gazete.*

Hak Temelli Eğitim Modeli: Katılımcı ve Demokratik Eğitim

İnsan hakları ve eğitim, hem kavramsal hem de teorik gelişimleri yönüyle farklı iki disiplinden beslenmektedir. Fakat insan hakları ve eğitim ortak bir mantık ve ortak bir ideal taşımaktadır; herkes için özgürlük, refah ve onurlu bir yaşamı güvence altına almak. Bu nedenle bu iki kavram, son yıllarda uluslararası insan hakları literatüründe sık sık bir arada vurgulanmaya başlanmıştır. Eğitim hakkının ve eğitimle ilgili düzenlemelerin yer aldığı çok sayıda uluslararası insan hakları düzenlemelerinin yanında BM İnsan Hakları Eğitimi ve Öğretimi Bildirgesi (2011), eğitimin insan hak ve özgürlüklerinin gelişmesi ve korunmasında önemli bir rol oynadığını vurgulayarak insan hakları eğitiminin “tüm insan haklarının geliştirilmesine, korunmasına ve etkili bir şekilde hayata geçirilmesine hizmet” ettiğini belirtmektedir. Kısaca, son yıllarda insan hakları, eğitime basitçe eklenmiş bir ideal değil, aksine eğitim politikalarını yönlendiren bir ilkel dizisi olarak algılanmaya başlanmıştır. BM İnsan Hakları Eğitimi ve Öğretimi Bildirgesi(2011) ve Avrupa Konseyi'nin Demokratik Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi Şartı'nın kabulü bu anlayışın küresel ve bölgesel düzeylerdeki açık bir tezahürüdür.

PANEL Analizi: Katılımcı ve Çoğulcu Bir Eğitim

Elisabeth Bachman ve Bernard Trafford demokratik, katılımcı ve şeffaf bir eğitimi ahlaki ve siyasi bir takım temelle dayandırmaktadır. Ahlaki olarak EIHB'nin ilk

maddesinde ifade edilen “bütün insanlar onur ve hakları yönüyle eşit ve özgür doğarlar” eşitlik ilkesine vurgu yaparken, siyasi olarak da bir ülkede demokrasinin yerleşmesi ve varlığını koruyabilmesi için küçük yaşlarda demokratik değerlerin öğretilmesi ve yaşanması gerektiğini belirtirler. Küçük yaşlarda katılımcılığı ve demokrasinin önemini kavrayan vatandaşların ileri yaşlarda da karar-alma mekanizmasında yer alma ve aktif katılımcılığa önem vereceklerine inanılır.

Katılımcı, çoğulcu, kapsayıcı ve demokratik özellikler taşıyan hak-temelli eğitim modeli, bir dizi uluslararası insan hakları belgelerine dayanılarak geliştirilmiş görüşlerdir. Bu görüşler, kısaca katılımcılık, şeffaflık veya hesap verebilirlik, ayrımcılığın yasak olması, yetkilendirme ve insan hakları ile ilişkilendirme anlamına gelen PANEL Analizi(Akyeşilmen, 2008)* ile formüle edilebilir. Bir eğitim sisteminin insan haklarına uygunluğunu ölçmek ve değerlendirmek için PANEL Analizi bize yol gösterebilir. Yani bir eğitim sistemi katılımcı, şeffaf veya hesap verebilir ise, ayrımcı değilse, yetkilendirme ve insan haklarını her safhada rehber olarak kabul ediyorsa, o sistemin hak temelli olma olasılığı daha yüksektir. PANEL Analizinin bileşenleri tek tek incelendiğinde, insan-merkezli ve demokratik bir eğitimin önemi daha da anlaşılacaktır.

Katılımcılık: İnsanlar Tarafından İnsanlar İçin Eğitim

Hayatın her alanında katılımcılıktan bahsedilmekte ve her sektörde katılım şekli ve düzeyi farklılık arz etmektedir. Katılımcılık nedir ve nasıl sağlanır? Eğitimde katılımcılık denince ne anlıyoruz? Kimler sürece katılmalı ve uygulamada bu nasıl başarılabilir?

Genel olarak katılımcılığa bir kavramsal çerçeve çizmek zordur, fakat eğitimde katılımcılık dendiğinde belli teorik varsayımlardan ve insan hakları belgelerinden yola çıkarak belli bir tanım yapmak mümkündür. Diğer sosyal bilimler kavramları gibi katılımcılık da farklı kişilere farklı anlamlar çağrıştırmakta ve farklı süreçleri kapsamaktadır. Fakat eğitimde katılımcılık kapsayıcı bir kavram olarak tüm eğitim paydaşlarının eğitim süreçlerinin her safhasında katılımını ön görmektedir (Jennifer-Morgan, 2006, 340-348).

* PANEL Analizi, Nezir Akyeşilmen’in 2001 yılında Essex Üniversitesi İnsan Hakları Merkezi’ne sunduğu “HUMAN Rights and Development: The Case of South East Anatolia Project (GAP) and Regional Development Programme in the Light of Rights-Based Approach and PANEL Analysis” başlıklı master tezinde geliştirdiği ve bir projenin insan hakları ve demokrasiye uygunluğunu ölçen bir analiz aracıdır. PANEL temel insane hakları ve demokrasi kavramları olan Participation (katılımcılık), Accountability (hesap verebilirlik ve şeffaflık), Non-Discrimination (ayrımcılığın olmaması), Empowerment(güçlendirme) and Linkages to International Human Rights (uluslararası insane hakları ile ilişkilendirme) kavramlarının ilk harflerinin bir araya getirilmesiyle oluşturulan bir formülasyondur. Söz konusu tez çalışmasının teorik bölümünün bir tür özeti sayılabilecek kısa bir makale, dipnotun başında gösterilen Demokrasi Platformu Dergisinde 2008 yılında yayımlanmıştır. Bu çalışmada vurgulanan düşüncelerin büyük bir kısmı söz konusu tez çalışmasında geliştirilen PANEL Analizini referans almakta ve ona paralel bir şekilde kullanılmaktadır.

Eğitimde katılımçılık karar almada, uygulamada, sürdürmede, sürecin değerlendirilmesinde, başarı ve başarısızlık durumunda süreçten etkilenen herkesin yani tüm paydaşlarına eğitimin her safhasında yer almasına işaret eder. Katılımçılık, düzeyi ve şekli farklılık gösterse bile demokratik bir mekanizmanın özünü oluşturmaktadır. Lane'e göre katılımçılık dört farklı aşamadan oluşmaktadır: Bunlar *bilgi paylaşımı, danışma, karar alma ve uygulama başlatma şeklindedir. Bilgi paylaşımı*, karar-alıcıların süreçten etkilenen tüm paydaşlara bilgi vermesi şeklinde cereyan eder. Bu metotta bilgi akışı ve kontrolü yukarıdan-aşağıyadır. **Danışmaya dayalı katılımçılık** sürecinde ise bilgi daha yatay şekilde yani, paydaşların bilgisine başvurulması şeklinde cereyan ederken, kontrol hala yukarıdan-aşağıyadır. Katılımçılığın bu ilk iki aşamasına **pasif katılımçılık** denebilir. Zira burada paydaşlar karar alma mekanizmasında yer almaktan ziyade onu izleme ve takip etme pozisyonundadırlar. Katılımçılığın üçüncü safhası olan **karar-alma süreçlerinde katılımçılıkta** ise yararlanıcılar, uygulayıcılar kadar olmasa bile süreçte bir düzeye kadar kontrol sahibidirler. Son olarak **uygulamaya karar verme şeklindeki katılımçılıkta** hem bilgi hem de kontrol aşağıdan-yukarıya yani yararlanıcılardan uygulayıcılara doğrudur. Katılımçılığın bu son iki safhasına **aktif katılımçılık** demek mümkündür (Lane, 1995, 183). Zira paydaşların tümü süreci uygulamada, sürdürmede ve şekillendirmede rol oynamaktadırlar.

Eğitimde katılımçılık aile, öğrenci, öğretici ve yöneticiler arasında diyalog kanallarının açık olması, bütün bu paydaşların eğitim süreçlerinde ortak hareket etmesi ve ortak kararlar alabilmesi anlamlarına gelir (Aref, 2010, 1). Dünya Bankası da katılımçılığı " paydaşların kendileriyle ilgili gelişmeler, kararlar ve kaynakları etkileme ve kontrol etme süreci" olarak tanımlamaktadır (Atanasio, 2002). Eğitim kalitesinin artırılması, ulaşımının kolaylaştırılması ve uluslararası standartların yakalanabilmesi için katılımçılık giderek uluslararası literatürde, düzenlemelerde ve uygulamalarda önemsenen bir unsur haline gelmiştir (Jennifer-Morgasn, 2006, 340-346).

Okuldaki katılımçılık, öğrencilerin gelecekte katılımçı bir vatandaş olmasını sağlarken, diğer eğitim paydaşlarının işlerini daha etkili ve verimli yapmasını sağlar. Katılımçılık demokrasinin önemli bir göstergesi, aynı zamanda eğitimin de vazgeçilmez bir parçasıdır. Özellikle veli ve öğrenci hatta öğretmenin eğitim süreçlerini şekillendirmede ve yönlendirmede katılımını kısıtlayan birtakım yapısal, yasal ve sosyo-kültürel engeller vardır. Özellikle demokratik kültür ve kalkınma düzeyinin düşük olduğu toplumlarda katılımçılık daha da zor olmaktadır. Bunda öncelikle, demokratik katılımçılık düşüncesinin kültürde yer edinmemiş olması ve yapısal olarak böyle bir şeyin arzu edilmemesinin yanında, ekonomik engeller ve paydaşların eğitime yüklediği anlam ve önemin farklı olmasından olabilir. Bunun yanında eğitimin değişen sosyo-kültürel boyutlarının yeterince analiz edilememesi, karar-alma süreçlerinin anlaşılabilmesi ve bilgi eksikliği katılımçılığın önündeki temel engelleri teşkil etmektedir (Aref, 2010, 1-2).

Hesap Verebilirlik ve Şeffaflık: Kim, Kime ve Nasıl Hesap Vermeli?

Eğitimde hesap verebilirliğin zorluğunu ve karmaşıklığını göstermek için bir hikâye üzerinden gitmekte yarar var: Öğrenci eve kötü notlar içeren bir karne ile gelir. Aile öğretmeni iyi öğretmemekle suçlar. Öğretmen de asıl suçlu olarak kendisine fazla öğrenci vermek ve ders kitaplarını geç sağlamakla okul müdürünü işaret eder. Okul müdürü de kendisine yeterince personel sağlamayan ve kitapları geç gönderen

eğitim bakanlığını suçlar. Eğitim bakanlığı da eğitime yeterince kaynak sağlamayan maliye bakanlığını ve yayıncı kuruluşları asıl fail ilan eder. Yayıncılar da eğitim bakanlığını kendilerine yeterince bilgi sağlamamakla suçlama yoluna gider. Maliye bakanlığı da yeterince bütçenin sağlanabilmesinin kendisini aştığını asıl sorumluların politikacılar olduğunu iddia eder. Politikacılar da artan eğitim harcamalarının kısılmasını isteyen seçmenleri gösterir (ASAİD, 1). Bu kısa hikâyeden de anlaşıldığı gibi eğitimde hesap verebilirlik oldukça karmaşık bir süreçtir. Hesap verebilirliğin sağlanması da bu karmaşıklık düzeyinde zordur. Zira süreçteki aktör ve süreçler çok fazladır.

Eğitimde hesap verebilirliği tanımlamak da en az onu sağlamak kadar zor ve karmaşıktır. Eskiden daha çok süreçler üzerinde yoğunlaşan düşünceye göre, eğitim alanında üç tür hesap verebilirlikten bahsetmek mümkündür. Bunlar her düzeydeki yöneticilerin mevzuata uyması, meslek kurallarına bağlılık, üst makamlara ve demokratik topluma karşı sorumlu olması demektir (Anderson, 2005, 1). Hesap verebilirlik gerçek anlamda şeffaf olan süreçlerle mümkündür. Hesap verebilirlik mekanizması hedefler, değerlendirmeler, kurallar, kaynaklar ve ödüllendirmeler gibi bileşenleri içermektedir. Bugün için hala bu üç hesap verebilirlik kriteri önemliyken, son zamanlarda yapılan çalışmalar daha ziyade kapasite geliştirme ve kamuoyuna hesap verme üzerinde durmaktadır (Perie, 2007, 2-4).

Hesap verebilirlik eğitimde toplumsal değerleri öne çıkarmaktadır. Hesap verebilirlik aynı zamanda eğitim paydaşlarının katılımını teşvik edecek bir düzeyde olmalıdır (Anderson, 2005, 1-22). Katılımcılık gibi, hesap verebilirlik ve şeffaflık da demokratik bir yapının en önemli gerekliliklerindedir. Eğitimde hesap verebilirlik veya şeffaflık eğitim paydaşlarının katılımını ve güçlenmesini sağlayan bir araçtır. Hesap verebilirlik karar-alıcıların gücünü sınırlandırırken (Diamond, 1996, 117) diğer paydaşları güçlendirmektedir. Katılımcılık ve şeffaflık aynı zamanda bir sistemin demokratik yönüne de işaret eder (Lijphart, 1996, 165). Gerçek manada bir şeffaflık veya hesap verebilirliği sağlamak için, iyi yönetime gerek duyulmaktadır.

Bir eğitim sistemi, PANEL Analizinin ilk bileşeni olan katılımcılığı tüm safhalarıyla (pasif ve aktif katılım) sağlıyorsa o sistemin şeffaf ve hesap verebilir olması daha büyük bir olasılıktır. Bu örnekte ve bu çalışmanın sonraki bölümlerinde de görüleceği gibi, PANEL Analizinin tüm bileşenleri birbiriyle ilintilidir ve birbirini desteklemektedir.

Ayrımcılığın Yasak Olması: Herkes İçin Eğitim

Hak temelli bir eğitimin diğer önemli bir özelliği, eğitimde hiç kimseyi dışlamaması veya ayrımcılığa tabi tutmamasıdır. İnsan hakları belgeleri sivil, siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel haklardan yararlanma konusunda kimsenin ayrımcılığa tabi tutulamayacağını vurgular. EİHB'nin ilk maddesi eşitlik üzerinde dururken, ikinci maddesi her türlü ayrımcılığı yasaklamaktadır: " Herkes ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal ya da başka türden kanaat, ulusal ya da toplumsal köken, mülkiyet, doğuş veya başka türden statü gibi herhangi bir ayırım gözetilmeksizin, bu Bildirgede belirtilen bütün hak ve özgürlüklere sahiptir" (EİHB, 2). Eğitim kadın, çocuk, engelli ve etnik, kültürel veya dini azınlıklar ve diğer hassas gruplar için ayrımcılığı ortadan kaldıran işlev görmelidir. Başta EİHB olmak üzere, Her Türlü İrk Ayrımcılığı ile Mücadele Sözleşmesi, Kadına Karşı Her Türlü Ayrımcılıkla Mücadele Anlaşması ve Çocuk Hakları Sözleşmesi herhangi bir temelde ayrımcılık yapmayı yasaklar.

Eğitimde ayrımcılığın olmaması eğitim hakkının herkese açık ve herkes için ulaşılabilir olmasını gerektirdiği gibi, eğitim politikalarının herkesin özel durumlarını ve ihtiyaçlarını da kapsayacak şekilde düzenlenmesi ve bu sayede fırsat eşitliğinin sağlanmasını gerektirmektedir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM), *Lautsi ve diğerleri vs İtalya (2011)* davasında okulda ayrımcılığın olmamasını eşitlik ve katılımcılık gibi kavramlarla tarif ederek, “Ayrımcılığın olmadığı bir eğitim ortamının sağlanması için, okul herkesin eşit davranıldığı ve herkesin tüm boyutlarıyla katılım sağladığı yerdir” (AİHM Lautsi ve diğerleri vs İtalya, 2011, 3) .

Eğitimde ayrımcılığın olmaması eşitliğin ve adaletli bir sistemin varlığı anlamına da gelir. Eğitimde ayrımcılığın olmaması herkesin eşit şekilde eğitime ulaşabilmesini sağlama ve eğitim süreçlerinin her safhasında yer alma ve karar alma mekanizmasında da kimsenin ayrımcı muamelelere tabi tutulmaması demektir. Bütün çocuklar eşit eğitim hakkına sahip olmalı ve hiç kimse maddi imkânsızlıklar yüzünden bu haktan mahrum bırakılmamalıdır. Eşitlik ilkesi sadece devletin ve yöneticilerin herkese eşit davranması demek değildir, aynı zamanda başkası ile olan ilişkilerimizde de bu ilkeye uyulmalıdır. Eşitlik ilkesi ve ayrımcılığın olmaması demek sadece bu haklara sahip olmamız demek değildir, aynı zamanda başkasının da aynı haklara sahip olduğunu bilmektir (OSCE, Council of Europe, UNHCHR and UNESCO, 2008, 227). EİHB'nin birinci maddesi, herkesin onur ve haklar bakımından eşit ve özgür doğduğunu belirterek akıl ve vicdanla donatıldıkları ve birbirlerine kardeşlik anlayışıyla davranmaları gerektiğini vurgulamaktadır (EİHB, 1948,1).

Güçlendirme: Özgür Birey

Eğitim, kişilerin kendilerini tam olarak gerçekleştirebilmesi, hak ve özgürlüklerinden yararlanabilmesi ve özgür düşünebilmesi için ortam hazırlamalıdır. Eğitim çok boyutlu bir süreç olup, insanların kendi kaderini şekillendiren eylemleri tasarlama fırsatı vermektedir (Aref, 2010, 1). Bunun için kişilerin bilgiye, ekonomik kaynaklara ve karar-alma mekanizmasına ulaşması gerekir (Girvan, 1993, 3). Bu çerçevede eğitim, insanların kendi kaderini kontrol edebilmesi için güçlendirmeyi sağlayan bir süreç olarak değerlendirilebilir. Eğitimde güçlendirme sadece maddi çıkarları elde etmekle sınırlı olmayıp yöneticilere karşı eğitim paydaşlarını söz sahibi yapması ve yetkilendirmesiyle de ilgilidir.

Güçlendirme aynı zamanda, eğitimin bireyleri özgür kılması, düşünce ve ifade hürriyeti sağlanması, kişiliğinin tam gelişmesi için ortam hazırlaması ve endoktrinasyondan uzak olması demektir. Bu tarz bir eğitimle ancak özgür ve aktif katılımcı bir vatandaş yetiştirilebilir. Bireyin kişisel, zihinsel, entelektüel ve profesyonel gelişimine ortam hazırlamayan bir eğitim, bireyi güçlendiremez. Demokratik toplumun gelişmesine katkı sağlayacak bir kişilik kazanamaz. Güçlendiren eğitim, bireyi her türlü zorlamadan, baskıdan, ideoloji ve endoktrinasyondan özgür kılar. Çoğulculuk demokratik toplumun olmazsa olmazıdır. Zira, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinde görülen *Catan ve Diğerleri vs Moldova ve Rusya (2012)* davasının 138. paragrafında Sözleşmede öngörülen “demokratik toplum”un korunması için eğitimde çoğulculuğun korunması gerektiği vurgulanmaktadır. Buna göre; devlet, müfredatta işlediği bilgilerin objektif, eleştirel ve çoğulcu olmasını sağlamakla yükümlüdür. Aynı şekilde devlet, “ailelerin dini ve felsefi düşünceleriyle çelişen endoktrinasyon amaçlı bir eğitim veremez” denmektedir.

İnsan Hakları ile Doğrudan İlişkilendirmek: Evrensel İnsan Hakları Kültürü

Eğitim insan haklarını, refahını, güvenliğini ve onurunu (EİHB, 1948, giriş bölümü) koruyacak şekilde tasarlanmış olup, insanların ifade özgürlüğü, din ve vicdan özgürlüğü, katılım hakkı, adil yargılanma, örgütlenme ve toplanma hakkı ile yeme, giyinme, barınma, sağlık ve ücretli tatil gibi temel ihtiyaçlarını sağlamayı amaçlar. Eğitim, Avrupa Konseyi Demokratik Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi Şartında ifade edildiği gibi uluslararası insan hakları belgelerinde belirtilmiş olan bütün hak ve özgürlükleri korumayı ve geliştirmeyi amaçlar.

İnsan hakları belgelerine göre, eğitim, insanın tam olarak gelişimini sağlayan temel hak ve özgürlükler ile demokratik değerlerin korunması ve geliştirilmesini sağlayacak şekilde tasarlanmalıdır. Eğitim politikasının amacı vatandaşların bireysel, entelektüel ve profesyonel kapasitelerini geliştirmek için ortam oluşturmalıdır. Eğitim mevzuatı teknik bir düzenleme ile sınırlı tutulmalıdır. İlle de bir değer yüklenecesse bu değer(ler) evrensel, bilimsel, insan merkezli ve insan hakları ile özgürlüklerini içermelidir.

Demokratik katılımçılık, hesap verebilirlik ya da şeffaflık, ayrımcılığın olmaması, güçlendirme ve hak-temelli olan PANEL Analizi, bir eğitim sisteminin insan hakları ve demokratik değerlerle uyumlu olup olmadığını ölçmeye yarayan bir formülasyon olarak kabul edilebilir.

Sonuç Yerine

İnsan hakları, son yarım asrı aşkındır dünya politikasında önemli bir yer edinirken, Soğuk savaş sonrası dönemde giderek hayatın tüm alanlarında kendisini hissettirmekte ve dünyayı insan-merkezli bir anlayışla tasarlamayı hedeflemektedir. İnsanı bir unsur olmaktan çıkarıp her safhada gelişmelerin ve süreçlerin öznesi haline getirmek isteyen insan hakları, son yıllarda diğer birçok alanda olduğu gibi eğitimde de yol gösterici ve model dizayn eden bir ideal olmuştur. Dünyadaki bu siyasal, sosyal ve kültürel değişimleri doğru analiz edebilen ve doğru zamanda onları adapte edebilen toplumlar daha sağlıklı ve barışçıl bir gelişim sağlayabilirler. Bir eğitim sisteminin insan haklarıyla ve demokratik değerlerle paralellik göstermesi, doğal olarak zamanın ruhunu yansıtmaları açısından bir toplum için hayati önemdedir. Bunun sağlayabilmenin farklı yolları ve değişen metotları vardır. Fakat farklı yol ve metotlarla tasarlanmış olsa bile bu nitelikleri taşıyan sistemler ortak birtakım özellikler taşımaktadırlar. Bu özelliklerin tespiti ve ölçünü ise geliştirilen birtakım teori ve formülasyonlarla mümkündür. Bu çalışmada üzerinde durulan PANEL Analizi de bu yollardan birisidir.

Bölgesel ve küresel insan hakları düzenlemelerinin değerleri olan demokrasi, insan hak ve özgürlükleri ile hukukun üstünlüğü ilkesini barındıran PANEL Analizine dayalı bir eğitim modeli uygulandığında, özgürlükçü, eleştirel, çoğulcu, adil, eşitlikçi ve farklılıklara saygı duyan, toplumsal hayatta etkin katılımçılık sağlayabilen, demokratik ve müreffeh bir toplumun oluşmasına katkı sağlar. Ancak böyle bir modelde temel hak ve özgürlüklerini bilen ve içselleştiren, başkalarının da hakkını en az kendi hakları kadar kutsal sayan ve etkin katılımcı bir vatandaşlık sağlanabilir.

Kaynakça

- AİHM, **Catan ve Diğerleri, Moldova ve Rusya davası**, no. 43370/04, 19/10/2012.
- AİHM, **Lautsi ve diğerleri İtalya davası**, no.30814/06, 18/03/2011.
- AKYEŞİLMEN, Nezir, (2008), “İnsan Hakları ve Kalkınma :İnsan Yüzlü Kalkınma”, **Demokrasi Platformu**, No.16, SS.185-199.
- ANDERSON, Jo Anne, (2005), **Accountability in Education**, UNESCO International Academy of Education, Paris.
- AREF, Abrisham, (2010),“Community Participation for Educational Planning and Development”,**Nature and Science**, No. 8-9, ss.1-4.
- ATANASIO, Grazia,(2002),“Introductory Statement prepared for the First Meeting of the Parties on the Convention on Access to information, Public Participation in Decision-making and Access in Environmental Matters” Speech delivered by Atanasio Grazia at the **World Bank First Meeting of the Parties to the AARHUS Convention**, 21-23 october, 2002, Italy. .
- Avrupa Temel Hak ve Özgürlükler Sözleşmesi**, 1950.
- BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Anlaşması**, 1966.
- BM İnsan Hakları Eğitimi ve Öğretimi Bildirgesi**, 2011.
- BM Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Tasfiye Edilmesine Dair Sözleşme**, 1979.
- BM İşkenceye ve Diğer Zalimane, İnsanlık dışı veya Onur Kırıcı Muamele veya Cezaya karşı Sözleşme**, 1984.
- BM Her Türlü Irk Ayrımcılığın Tasfiye Edilmesine Dair Uluslararası Sözleşme**, 1965.
- Mültecilerin Statüsüne İlişkin Sözleşme ve buna ilişkin Protokol**, 1951 ve 1967.
- Temel Hak ve Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi**, 1950.
- Çocuk Hakları Anlaşması**, 1989.
- DIAMOND, Larry, (2006),“Three paradoxes of Democracy”, Diamond, Larry, and Plattner, F., (eds.), **The Global Resurgence of Democracy**, second edition, The Johns Hopkins University Press, Baltimore and London.
- Eğitimde Ayrımcılıkla Mücadele Sözleşmesi**, 1960.
- Evrinsel İnsan Hakları Beyannamesi (EİHB)**, 1948.
- GIRVAN, Norman, (1995), (ed.)“Introduction: Repot on the Caribbean Symposium on Social development”, Girvan, N., **Powerty, Empowerment and Social Development in the Caribbean**, Canoe Press, Barbados and Jamaica.
- JENNIFER-MORGAN, Swift, (2006), “What Community Participation in Schooling Means: Insights from Southern Ethiopia”**Harvard EducationalReview**, Cil.76, No.3, ss.339-368.
- LANE, Jacqueline,(1995), “ Non-governmental organizations and participatory development t: the concept in theory versus the concept in practice”, Nelson, N. and Wright, S., **Power and Participatory Development: Theory and Practice**, Intermediate Technology Publications, London.
- LJJPHART, Arend, (1996),“Constitutional Choices for New Democracies” Diamond, L., and Plattner, F., (eds.), **The Global Resurgence of Democracy**, second edition, The Johns Hopkins University Press, Baltimore and London.

◆ Nezir AKYEŞİLMEN

OSCE, Council of Europe, UNHCHR and UNESCO, **Human Rights Education in the School Systems of Europe, Central Asia and North America: A Compendium of Good Practice**, Poligrafus Andrzej Adamiak, 2008, Warsaw.

PERIE, Marianne ve PARK, Judy, (2007), **Key Elements for Educational Accountability Models**, The Councils of Chief State School Officers, Washington D.C..

Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi, 1966.

http://www.equip123.net/docs/e2-AcctPublicEd_PolicyBrief.pdf , USAID, “*strengthening Accountability in Public Education*”, *Policy Brief*, ss.1-8, 16 Aralık 2012.

INTERNATIONAL HUMAN RIGHTS REGULATIONS AND EDUCATION: A RIGHTS-BASED APPROACH TO EDUCATION

Nezir AKYEŞİLMEN*

Abstract

While international human rights instruments prohibit discrimination and exclusion; the creation of an environment that is inclusive, embracing, and participatory and ensures full development of an individual's personality is supported. Countries, being party to International human rights regulations, are obliged according to international human rights law to implement the universal, scientific and human focused education model described in these instruments. As expressed in article 26 of the Universal Declaration of Human Rights (UDHR), "Education shall be directed to the full development of the human personality and to the strengthening of respect for human rights and fundamental freedoms." Similarly, the Council of Europe Charter on Education for Democratic Citizenship and Human Rights Education expresses that education plays a central role in the development of human rights, democracy and the rule of law, which is the main objective of the Council. Rights-based, participation and democratic education are concepts developed on the basis of a number of international human rights instruments. These concepts are the components of PANEL Analysis which stands for participation, accountability, non-discrimination, empowerment and linkages with human rights. PANEL Analysis can provide guidance in measuring and evaluating the conformity of an education system with human rights. In other words, if an education system comprises the concepts of participation, accountability, non-discriminatory, empowerment and human rights as a guide at every stage, it is more likely that such a system is rights-based.

Key Words: Education, Human rights, democracy, participation, comprehensive and non-discrimination

* Yrd. Doç. Dr.: Uluslararası İlişkiler Bölümü, Selçuk Üniversitesi, Konya